

Hmotné prameny, historická paměť a veřejnost v muzejně pedagogické prezentaci novodobých dějin

Tomáš Drobný

Mgr. Tomáš Drobný
Moravské zemské muzeum Brno
Zelný trh 6, 659 37 Brno
e-mail: tdrobnym@mzm.cz

The paper deals with the documentation of modern history in museums. It features specific problems connected with the interpretation of the recent past. These difficulties are the reason of little interest of many traditional museums in dealing with history of the 20th century. Collecting activity focused on modern history has to reflect the plurality of past stories. It is thus necessary to look for corresponding collecting methods appropriate to this period. Growing interest of the public and activities of many not-for-profit organisations (civic societies) encourage museums to develop their educational potential in modern history issues.

Key words

modern history, material sources, historical memory, collecting institutions

Novodobé dějiny se od konce období velkých moderních ideologií (komunismu, fašismu a nacismu) stávají stále častějším předmětem širokého zájmu veřejnosti. Krátké 20. století bylo plné přelomových událostí a dramatických příběhů. Cílem mého referátu je pokusit se přiblížit alespoň několik otázek, které vyvstávají při pohledu na tradiční působení sbírkotvorných institucí a jejich snahu vypořádat se s nimi. Hmotné prameny, historická paměť a veřejnost sehrávají při zpracovávání nedávných dějin specifickou a nezastupitelnou roli.

Muzea, jakožto sbírkotvorné instituce, se velmi aktivně podílela na utváření moderních národních společenství a států. Ideové programy a sbírkotvorné koncepce od 19. století úzce souvisely se společensko-politickými cíli vrstev a tříd, které byly na vzestupu. Hmotné památky a historická paměť vytyčovaly cestu sebevědomého pokroku do budoucnosti projektované jako transpozice poznání získaného z minulosti. Na místo stvořeného „konce dějin“, ať již bylo pojímané z jakéhokoliv názorového východiska, však přišla současnost, zdánlivě šedivá s nudnou každodenností a po eschatologicky vypjatém očekávání uvolnění prožívané jako „blbá nálada“. Co si počít s nedávnou historií, s hmotnými prameny k ní?

Jak rychle se měnil během 20. století pohled na dějiny, interpretace klíčových událostí krátké existence Československa i jeho každodennosti. Každých 20 let? Co nám zbylo z pocitu těchto změn, tradice slavných osmiček? Jistě jsou tyto proměny výkladu nedávné i vzdálenější minulosti něčím typickým, odrazem zcela specifické atmosféry nestálé, vrtkavé povahy našich moderních dějin. Nakolik jsou schopna muzea uchovat tuto zkušenost, zprostředkovat toto autentické avšak nejisté prožívání vlastní minulosti, ve skutečnosti nejen historické, ale i současné identity, ukáže až budoucnost.

Do 20. století vstoupily střeoevropské národy na vlně doznívajícího historizmu. I sbírkotvorné instituce se v témže duchu náležitě snažily. Obraz dějin, jak byl v době národního romantizmu vytvořen, tak byl jako poutavý příběh národní a kulturní emancipace s historizující pečlivostí dotvářen a schraňován v bohatě se rozvíjejících sbírkách paměťových institucí.¹ Obdobně, jako v rychlém sledu vznikaly jednotlivé neostyly historizmu, utvářela se s nimi ruku v ruce (novo)paměť, nové dějiny státnosti. Netřeba připomínat, že jedním z impulzů vzniku muzejních sbírek v českých zemích byly velké výstavy dokumentující soudobé společenské a hospodářské dění a národní tradice (Jubilejní zemská výstava v r. 1891 a Národopisná výstava československá v r. 1895).²

Ačkoliv se tento příběh zdál definitivní, událostmi první třetiny 20. století doplňovaný o každodenní heroické naplňování velkého odkazu, po druhé světové válce se rozštěpil s nástupem komunistické diktatury na dva následovníky. Jeden držel ve svých rukou pevně stát, druhý se opíral o vyprávění, jehož podobu mu do značné míry vtisknul fenomén poúnorového exilu.³ Od uvolnění v 60. letech pak jednotný pohled na minulost prodělával nezadržitelnou postupnou erozi, kterou završil rozpad Československa. Ztráta jediného pravého příběhu vlastních dějin je ve skutečnosti jednou z hlavních zkušeností, kterou jsme převzali z konce krátkého 20. století. Dopady událostí a jejich prožitky se nemohly vyhnout ani muzeím. Otázka po smyslu českých dějin, kvůli které se vášnivě přeli naši předkové před sto lety,⁴ nebyla v počáteční euforii po pádu Berlínské zdi nastolena. Pluralita „velkých dějin“, podmíněná existencí dvou soupeřících bloků ve světě a v Evropě rozdělené železnou oponou, po Listopadu '89 zdánlivě zanikla. „Dějiny jako dění samozřejmě pokračují dál, dál pokračuje i jejich studium: jen si už nelze nebýt vědom toho, že se tu skutečně vytvářejí konstrukce a vyprávějí příběhy a že se tu nezjevuje univerzálně platné směřování ducha dějin k ideálnímu stavu lidstva“, říká Milena Bartlová ke zdání, že na přelomu 80. a 90. let měl nastat konec dějin.⁵

Po roce 1989 začala v českých zemích vznikat všelijaká muzea prezentující rozmanité jevy mnohovrstevnatého života. Dokumentací obecných dějin se zabývají především muzea – památníky. Jako by obrazové dokumenty chtěly dát muzeím najevo, že paměť pozdní moderní doby a posléze postmoderny se obejde bez trojrozměrných předmětů a postupně se stává virtuální (historické dokumenty na te-

¹ HOLMAN, Pavel. Dějiny sběratelství a muzejnictví. In: *Úvod do muzejní praxe, Učební texty základního kurzu Školy muzejní propedeutiky Asociace muzeí a galerií České republiky*. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2010, s. 60.

² HOLMAN, ref. 1, s. 63 a násl.

³ Např. TIGRID, Pavel. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, Corp., 1988.

⁴ Desetiletí trvající debatu fakticky zahájil T. G. Masaryk v stati nazvané „Česká otázka“ v roce 1885, vůči Masarykově pojetí se nejvýznamněji vymezil historik Josef Pekař v textu „O smyslu českých dějin“.

⁵ BARTLOVÁ, Milena. Historie v muzeu: Problémy a perspektivy. In: *Brána muzea otevřená*. Ed. Alexandra Brabcová. Nadace Open Society Fund Praha, Nakladatelství JUKO Náchod, 2003, s. 55.

levizních kanálech s historickou tematikou jsou plné vizualizací). Pak bychom mohli památník jako formu muzea bez sbírky považovat za jeden z odkazů muzejnictví 20. století. Reflexe poválečných dějin Československa zůstala přes hluboké společenské změny nadále kontroverzní a nejde jen o rozdílné generační vnímání tohoto období od jeho interpretace v podání pamětníků. Problematickosti přístupu ke zpracování nejnovější historie si všímá např. Michal Stehlík: „V posledních několika málo letech se česká historická obec snad konečně dobírá k otevřené diskusi jak nahlížet dějiny komunistické diktatury. Jednou z nejzávažnějších otázek je přitom relativně provokativní teze, zda nejsme v zajetí jakéhosi totalitně historického vyprávění, kdy na jedné straně stojí anonymní režim a na straně druhé ovládaná společnost. Jako by se přitom vytrácely konkrétní osudy, motivace, modely jednání.“⁶ Diskutovat o tom, jak nahlížet dějiny, musí i muzejníci a muzejní historici. Průběh a výsledky takovéhoho diskurzu mají podstatný dopad do vytváření sbírek, procesu muzealizace. Jedná se o to, které artefakty vyjmuté z reality mají mít pro budoucnost symbolickou úlohu nositelů znaků, prostřednictvím nichž umožníme v budoucnu porozumět dějinám 20. století.

Jaký tedy mají všeobecně (vlastivědně) zaměřená muzea v roce 2012 v ČR smysl? Co naše muzea uchovávají jako doklady zachycující bouřlivou proměnlivost a dramatickosti 20. století zpracovaného ve výseči jejich regionální působnosti? Je třeba se takto ptát, protože už nyní máme odstup několika desetiletí od událostí minulého století. Možná již se znepokojením zjišťujeme, že hmotná dokumentace zejména jeho druhé poloviny není zcela souvislá. Jestliže jsme tak trochu nahlédli pod pokličku, jak se vytvářejí v muzeu dějiny, musí si muzejní pedagog položit zneklidňující otázku, jaký je edukační potenciál našich muzeí v oblasti soudobých dějin. Oproti romantickému duchu historizmu přinesla naše současnost do vnímání historie dva silné akcenty: 1) úbytek oficiálního zájmu o dějiny, který se promítá do omezení výuky dějepisu až po faktické opomíjení soudobých dějin. 2) navzdory menší pozornosti společnosti, kterou oficiálně věnuje zkoumání minulosti jako zdroje vlastní identity a legitimacy, stojí poměrně široký zájem ze strany veřejnosti o znalost dějin i jako zdroje vlastní rodinné historie coby opory identity individuální a projevu občanské sounáležitosti.⁷

Co lze z této zdánlivě nepříznivé situace pro muzea odvodit? Několik poznatků. Je nezbytná změna dosud někde přetrvávajícího přístupu. Mnohá muzea s tím již započala. Prvním předpokladem je ochota opustit zažitou schematizaci dějin. Jednotný příběh byl v minulosti snadným zdrojem metodiky, co sbírat. Posléze se regionální muzea brzy naučí žít s pluralitou příběhů v území, ve kterém působí. Ztratí tak ostych začít vytvářet sbírky dle příběhů, které zaznamenávají. K tomu je třeba intenzivnější účasti na životě dané komunity, otevřené vztahy k veřejnosti. Pro dokumen-

⁶ Úvod ke knize: NAVARA, Luděk - ALBRECHT, Josef. *Abeceda komunismu*. Brno: Host, 2010, s. 7.

⁷ Viz Milena Bartlová: „Muzejní sbírku... už nemusíme nazírat jako sbírku dokladů „idejí“ nebo některého „velkého příběhu“, ale jako soubor předmětů, které mohou posílit naši paměť, pomoci vyvolat osobní prožitek a pomoci uvědomit si kořenů vlastních, rodinných či komunitních“. BARTLOVÁ, ref. 5, s. 57.

taci minulosti ve sbírkovém fondu je potřeba se věnovat zachycení každodennosti, která vyplní mezery mezi „dějinetvornými letopočty“. Dalším možným krokem je identifikace vítězů a poražených v jednotlivých událostech a věcná dokumentace obou skupin. Netřeba zdůvodňovat, že staré sbírky v muzeích dělnického hnutí, policie apod. nezachycují pravdivě ani skutečnost v oblastech, které dokumentovaly. Neumožňují proto věcně a pravdivě pochopit roli a motivy zúčastněných. Pro ilustraci takového zkreslení uvedu příklad: Prezentovat návštěvníkům I. světovou válku a její dopady na českou společnost nestačí nabídnutím pouze příběhu Československých legií, nýbrž nezamlčet ani 1 mil. odvedených a cca 100 tis. padlých, jejichž jména nesou pomníčky, které jsou rozesety na návších snad všech českých a moravských vesnic. Dalším předpokladem proto je, jak vyplývá z postřehu historika Michala Stehlíka, zabývat se konkrétními osobami, jmenovitými aktéry a svědky událostí.

Uvedl jsem již, že historii 20. století dokumentují především muzea – památníky. Mezi nejvýznamnější patří Památník Lidice, Památník v Terezíně, Památník Vojna u Příbrami, Památník na Vítkově s expozicí Křižovatky české a československé státnosti. K muzeím specializujícím se na soudobé dějiny můžeme přiřadit i Židovské muzeum v Praze, Muzeum romské kultury v Brně, soukromé Muzeum exilu v Brně, Vojensko-historické muzeum a technická muzea. Otázka, kterou si položíme po tomto výčtu, může znít, zdali máme dost muzeí, expozic a sbírek, abychom jimi zachytili a mohli prezentovat obecné dějiny 20. století. V regionálních a městských muzeích často expozice zachycující dějiny od druhé světové války zcela chybí. Na první pohled zaujme, že muzea také málokdy představují období I. republiky, život ve 20. a 30. letech. Je to jev natolik obecný, že jej nelze svádět pouze na nedostatek finančních prostředků.

O něco lepší je situace při zachycení historické paměti. Není to hlavně zásluhou sbírkotvorných institucí a akademických pracovišť, nýbrž převážně iniciativou dobrovolných nestátních sdružení a občanských aktivit. Významnou roli při zachycení tragického osudu českých Židů má tradičně Židovské muzeum. Dokumentací poválečných dějin a zaznamenáním orální historie se zabývají zejména občanská sdružení a neziskové organizace jako Post Bellum, Paměť, PANT a další, jejichž činnost významně směřuje k edukační roli, jak ji mají zastávat muzea. Proto za nezbytné považují navázání užší spolupráce mezi profesionálními sbírkotvornými a paměťovými institucemi a těmito neziskovými aktivitami působícími na poli soudobých dějin. Bez příběhů pamětníků ztrácí dobové artefakty značnou část své vypovídací hodnoty. Sbírká „mrtvých“ věcí nám nedokáže nabídnout skutečný, živý příběh tak, jak jej skýtají osudy lidí, které dokumentuje. Bez nich nebudeme v budoucnosti schopni prostřednictvím muzeí zprostředkovat návštěvníkům dobu, která teprve vstupuje na stránky učebnic. Muzea by takto mohla přijít o jednu ze svých nejvýznamnějších rolí ve společnosti, být místem vzdělávání a poznání. Dnešní sbírkotvorná činnost muzeí z období soudobých dějin rozhodne o tom, zda muzea v blízké budoucnosti nepřijdou o významnou část svého edukačního potenciálu.

Material Sources, Historical Memory and the Public in Pedagogical Museum Presentation of Modern History

Summary

This paper deals with the relation of collecting institutions towards modern history. Collecting schemes of museums have been reflecting period ideas and interpretations of history since the 19th century. Many crucial events of the 20th century have brought changes in the interpretation of the past. These modifications reflect the character of our modern history. The homogenous line of the national history, as it had been presented since the late 19th century, disintegrated after WWII. The reflection of the post-war history of Czechoslovakia has remained controversial and a discussion about the history of the communist dictatorship has been held. Today we face the question of how museums reflect the events of the 20th century, which material sources from that period should be preserved so that museums could be, in the future, sources of relevant information on that period. It is thus necessary to look for new approaches, to find new methods of collecting evidences of modern history. An open-minded approach to communities in which museums evolve offers the possibility to capture the plurality of past stories. The winners and the defeated can be identified, everyday life and regional events can be documented and objects connected to them preserved. Besides museums many civic associations focusing on modern history take part in the preservation of historical memory. They record the stories of the witnesses. They come into touch with period artefacts documenting those stories. It is the task of the museums to co-operate with them and to enlarge their educational potential in this way.